

CULTURES DE GÈNERE: SOCIALIZACIÓ, REPRODUCCIÓ I CANVI¹

Cristina Brullet i Tenas

1. CULTURA, SOCIALIZACIÓ I REPRODUCCIÓ SOCIAL

Abans d'entrar a considerar el procés de socialització diferencial dels sexes, considero imprescindible reflexionar sobre el concepte de cultura aquí emprat.

DUES CULTURES DE GÈNERE EN UNA SOCIETAT COMPARTIDA

En un sentit antropològic podem entendre per cultura la totalitat de l'experiència humana acumulada i transmesa de generació a generació, és a dir, tot allò que no és simple naturalesa sinó construcció social. Una cultura comprèn elements materials i simbòlics: fàbriques, cotxes, habitatges, escoles, llibres, família, matrimoni, dret, art, valors, normes, creences, models de relació i comportaments interpersonals, econòmics, polítics, etc. en definitiva, tot allò que hem adquirit i desenvolupant fonamentalment a través del llenguatge i el treball humà.

Les criatures humanes solament podem desenvolupar plenament la nostra individualitat o personalitat en el si d'una societat determinada àmplia, de la qual participem des de la subcultura pròpia de l'immediat context de la vida. Encara que existeixi un marc comú de valors i normes en una societat àmplia, existeixen en el seu interior diverses maneres de pensar i actuar que depenen de la pertinença de les persones a una o altra classe social, ètnia, religió, territori o gènere. Especialment en les nostres societats actuals, podem parlar tant d'uns determinats models de comportament i valors compartits per la gran majoria com

1. Aquesta ponència és part del capítol, encara no publicat, «Socialitzación diferencial por razón de sexo», escrit pel llibre *Sociología de las Mujeres*. Barcelona: Barcanova.

de l'existència de diverses *subcultures*, els membres de les quals creen les seves pròpies categories culturals en relació a determinats elements de la seva vida quotidiana i posició social en les relacions de treball. en tot cas, naixem amb una determinada *base biològica*, en un context i *posició social* amb uns recursos materials i simbòlics, que són el punt de partida d'allò que cada un de nosaltres arribi a ser com a persona. Des d'aquest punt de vista, dones i homes constituïm grups diferenciats donat que partim d'unes diferències biològiques i deposicions socials desiguals.

Giddens defineix subcultura com a «valors i normes diferents dels de la majoria que manté un grup enquadrat en una societat més àmplia» (Giddens 1991, p. 787). Des d'aquesta perspectiva només podríem parlar d'una subcultura femenina en el sentit que, generalment en tota societat, les dones mantenen valors, normes, i pràctiques diferents dels de la "majoria" que se suposa que serien els homes. Però cal fer la correcció que els valors, normes, i pràctiques dels homes no són els de la majoria de persones sinó que, en tot cas, són els valors, normes i pràctiques "dominants". Des d'aquest punt de vista s'entra en els conceptes de *societat patriarcal* i *cultura androcèntrica*. En la societat són els homes qui ocupen les posicions més rellevants del poder polític, econòmic i cultural, quedant, les dones, en el segon pla. El concepte de cultura androcèntrica, en sentit paral·lel al de cultura etnocèntrica, significa el domini de la visió de l'home-masclé sobre el coneixement i la producció de realitat. Aquest domini dels homes en les "relacions econòmiques, socials i ideològiques, que sancionen i practiquen la inferioritat de la dona, és el que es coneix de manera àmplia com el sistema patriarcal, que ha dominat la major part de la nostra història recent" (Astelarra 1983, p. 234). Des d'aquesta perspectiva m'interessa ara destacar una altre manera de considerar la cultura.

En la gran majoria de societats humanes la distribució d'homes i dones és força equitativa. La cultura considerada com la totalitat de l'experiència acumulada i transmesa pot ser vista com a construïda, acumulada i transmesa de generació en generació per dos grups socials ben diferenciats, tant per la seva base biològica com per la seva distinta posició en l'ocupació dels treballs necessaris pel manteniment de la societat. En aquest sentit no crec que sigui adequat parlar d'una subcultura masculina o femenina sinó de la presència en tota societat *de dues cultures en constant interacció, arrelades en les pràctiques diferenciades que cada grup manté en la producció de la cultura i la societat humana. Amb l'objectiu de resoldre problemes comuns i/o defensar interessos propis, aquestes dues cultures estableixen ja sigui relacions de cooperació i negociació ja sigui relacions de conflicte més o menys obert -conflicte que s'expressa a través de les actituds sexistes, la discriminació per raó de sexe, el divorci, la violència domèstica, etc. Essent la causa fonamental de les relacions de conflicte l'existència, més o menys institucionalitzada de relacions de dominació i subordinació. En efecte, malgrat l'existència d'importants diferències culturals per raó de classe social, ètnia, territori o edat entre les pròpies dones -ara sí, subcultures femenines-, com existeixen també entre els homes -subcultures masculines-. Considero adequat afirmar que la gran majoria de dones, com a grup*

social específic ha acumulat històricament una tradició cultural pròpia vinculada especialment als espais, temps i activitats laborals dedicats a l'atenció i cura dels altres.

Aquesta és una visió positiva del llegat històric femení que defuig posicions victimistes i devaluadores. Això no significa ni suposa, però, que no haguem de considerar: primer, els elements negatius que ens ha llegat la història en relació al sistema de relacions jeràrquiques entre homes i dones -sistema patriarcal i androcentrisme de la cultura dominant-, l'efecte principal dels quals ha estat l'ocultació i devaluació de la importància social de les aportacions de les dones; i segon, que aquesta devaluació general del treball de les dones també ha suposat la devaluació i ocultació de les aportacions a l'art, la ciència i la tècnica, de tantes dones que individualment van transgredir l'àmbit de la seva actuació tradicional com a grup. En cada etapa històrica, en funció del domini de factors de canvi i progrés social cap a una major igualtat entre les persones o del domini de factors de manteniment de l'*estatus quo* o de regressió de la igualtat, s'ha considerat i valorat de manera diferent, els elements culturals de les dones producte del seu treball en la reproducció biològica i social de la vida humana.

Parteixo, per tant, del fet que podem parlar de *l'existència en tota societat i en tota cultura d'un llegat cultural masculí que, coexistent i articulant-se en el marc d'una societat compartida de tipus patriarcal, han possibilitat la història humana*. El procés de socialització de gènere consisteix, en conseqüència, en que tot individu aprèn segons el seu sexe -seguint el criteri culturalment dominant, que no biològic-, cadascuna d'aquestes cultures, els seus continguts específics en termes de sabers, normes, valors i actituds adequades per a respondre a les activitats específiques de cada grup i a les relacions jeràrquiques que mantenen entre si.

Reprendré més endavant aquesta qüestió. Ara vull centrar l'atenció en el *procés de socialització* pel qual, homes i dones interioritzem les normes i els valors considerats "adequats al nostre sexe", en el context específic de la societat en la que vivim.

PROCÉS DE SOCIALITZACIÓ I REPRODUCCIÓ SOCIAL

La cultura humana es transmet d'una generació a l'altra a través del procés de socialització pel qual aprenem i interioritzem la cultura específica de la societat en la que vivim.

Els efectes de la socialització sobre les persones individuals depenen tant de la cultura a la pertanyen en néixer com del propi procés de socialització. La cultura encara que és el motlle en el qual es modelen les personalitats, no és un motlle absolutament rígid i inflexible. En la nostra societat la cultura es mostra amb "valors dominants i valors variants" (Rocher 1987, p. 119). Però la flexibilitat del motlle cultural mai sobrepassa uns límits donats. Això és prou clar tant si ho

relacionem amb la socialització "en la cultura femenina" o "en la cultura masculina", com si ho fem en relació a les cultures de classe.

En efecte, les societats humanes inverteixen moltes energies per tal que els nounats mascles i les nounades femelles arribin a comportar-se de manera específica com a homes (mascles de gènere masculí), i com a dones (femelles de gènere femení). La socialització del gènere és un *continuum*, un procés que a cada edat va incorporant nous elements. Ara bé, és durant la socialització primària quan s'estableixen els elements bàsics, els fonamentals psíquics i lingüístics d'una apropiació sexuada de la realitat social que ja es mostra sexuada davant la criatura. S'inicia a través del descobriment progressiu de com mare i pare interpreten el món social i de com hi situen els altres i ells mateixos, de manera diferencial com a homes o com a dones. La criatura va incorporant el llenguatge i, amb ell, les tipificacions institucionalitzades en relació a les característiques considerades adequades al propi sexe i al contrari (Berger i Luckman 1986, p. 206-210).

Generalment, el procés de socialització primària permet la reproducció social d'aquells elements considerats bàsics i fonamentals en una societat donada. Per poder perpetuar-se, la societat, a través dels seus agents i agències de socialització -institució familiar, escolars, econòmiques, polítiques, sistemes de comunicació de masses, etc.- prova de transmetre els valors, representacions, formes de comportament i trets caracterials específicament adequats pel manteniment i reproducció dels eixos bàsics del funcionament i ordre social. Tota manifestació d'idees o conducte contraris als prioritzats es penalitzen de maneres molt variades. Aquesta penalització és coneguda com a *control social* l'objectiu i efecte del qual és que els individus es mantinguin en el "seu lloc" en relació al seu sexe. El control social es dona en tot tipus de societat amb independència de les formes específiques de la seva estructura social. Però les formes culturals controlades -que podem considerar com la pròpia socialització- estan generalment al servei de l'estructura social d'una societat donada i especialment al servei de la seva reproducció material i simbòlica. Aquest és el cas de la socialització tradicional de gènere masculí i de gènere femení, socialització que permet i participa de la reproducció de les posicions desiguals d'homes i dones en l'estructura i organització de la vida social, pública i privada, especialment a través de la *divisió sexual del treball*.

En aquest sentit, alguns valors, comportaments, idees i creences respecte dels homes i de les dones, internalitzats durant la primera infància en el procés de socialització primària, arriben a ser tant potents que, encara que alguna evidència s'oposi a aquelles creences, algunes persones continuen mantenint-les al llarg de tota la seva vida. Tradicionalment, la societat patriarcal ha anat penalitzant amb mecanismes diversos de control social -des del ridícul fins al rebuig i l'agressió directa- la transgressió de la divisió sexual del treball. Per exemple, en la tradició dels comportaments de gènere a Espanya i Catalunya, és força difícil per a un home gran acceptar que el seu fill casat renti els plats mentre la nora està conversant en la sobretaula; no tindrà pas cap problema si passa el mateix però

canviant on dic home, dona. Quan una noia de quinze anys decideix estudiar mecànica de l'automòbil en una escola professional, desencadena una sèrie de reaccions en cadena d'opinions i actuacions de desaprovació, començant per la família que solament li mostra les dificultats més que no pas el suport, passant per les amistats, fins que la noia renuncia i es retira de la seva iniciativa. Es pot recordar també el cas del noi expulsat de la seva escola per no voler-se doblegar a prescindir de la seva arracada a la orella. O d'aquell altre noi ridiculitzat per voler treballar en una escola bressol. O el de la dona exclosa pels seus propis companys de treball a la mina. Són innumerables els exemples d'aquesta índole que podem trobar en el dia a dia de la vida quotidiana (però que sovint deixem passar de llarg perquè han arribat a ser acceptats com a naturalitats quasi biològiques).

Així es manifesta la potent participació dels processos de socialització en la reproducció social de la desigualtat: internalització profunda de les normes i valors rebuts i exercici de control i transmissió sobre els nostres iguals, sobre els nostres fills i filles, alumnat o persones que treballen sota la nostra responsabilitat.

És cert però, que els agents i agències de socialització poden promoure en les persones joves elements crítics cap als models dominants de conducta de gènere. Com diu María Angeles Duran: «De la misma manera que hay una génesis para la obediencia, hay una génesis para la crítica: quien puede ser educado para obedecer, para repetir, para hacer miméticamente lo mismo que antes han hecho otros, también puede ser educado para recibir críticamente la herencia de su propio grupo, para desarrollar la intuición y la imaginación, para desarrollar en definitiva, una capacidad de conflicto que es necesaria para la búsqueda de la libertad» (Duran 1983, p. 85-86). Es tracta, en efecte, de la tensió entre allò que queda i allò que canvia.

ESTEREOTIPS I CANVIS EN ELS PERFILS DE GÈNERE

Segons Lindsey (1992, p. 37) «El control social és especialment efectiu quan els processos de socialització animen a la perpetuació de les *representacions estereotipades dels sexes*». Seguint l'autora, un estereotipi és una categoria que implica que algunes característiques poden ser atribuïdes als individus simplement pel fet de pertànyer a un determinat grup. Els estereotips són necessaris fins a cert punt, perquè ens permeten entrar en noves situacions amb un coneixement previ, facilitant-nos la interacció; és a dir, com a categoria classificatòria no han de ser forçosament negatius. Ho són quan les categories - abstraccions per a caracteritzar un conjunt- s'apliquen de manera rígida per a caracteritzar les persones. Per exemple, del fet que es consideri que les dones són més pacients per a cuidar les criatures petites, pot resultar que deduïm que totes les dones ho són i que cap home és capaç de cuidar adequadament les criatures petites. Res de més fals. Els estereotips sobre les dones han propiciat i encara propicien freqüentment la devaluació i ocultació dels seus èxits individuals i personals, i els estereotips sobre els homes els han obligat a mantenir un paper dominant no exempt de conflicte.

Si existeixen estereotips de gènere que faciliten la persistència i transmissió d'idees i actituds rígides sobre els sexes, com hem vist en exemples anteriors, també és cert que altres factors expliquen la presència en les societats occidentals d'avui, de models de gènere més flexibles que en el passat i més d'acord amb els canvis succeïts els darrers decennis. Lindsey (1992, p. 38) assenyala dos factors que afavoreixen els canvis: primer, la diversificació de fronts i agents de socialització: en la família intervenen pares i mares, germanes i germans, avis...; a l'escola, les mestres i els mestres, els grups d'amistat; la televisió, el cinema, els mitjans de comunicació de massa, en general, etc. Aquesta diversitat d'agents poden interferir en la reproducció mecànica de models i valors d'una a altra generació i poden arribar a difondre missatges crítics, diferents, nous i contraria respecte dels estereotips imperants de gènere.

Segon, vivim en una societat multicultural, desigual i heterogènia, feta de nombroses subcultures que poden arribar a mostrar variants en els models de gènere proposats per la cultura dominant androcèntrica. *Classe social, ètnia, edat i territori* impliquen sovint variants en allò que s'espera que pensi, digui i faci un nen o una nena, un home o una dona. És comú en la recerca el reconeixement d'una major flexibilitat en els perfils de gènere entre les classes mitges i altes que entre la classe obrera (Kellerhalls [et al.] 1982; Saphirios-Rotschild 1987). És coneguda també la rigidesa de la cultura islàmica en obstaculitzar la presència pública de la dona, més que en la cultura occidental judeocristiana. És més probable trobar més flexibilitat entre la generació jove que entre la dels nostres avis o àvies. Els perfils de gènere poden aparèixer més estereotipats en zones rurals allunyades que en poblacions urbanes.

Que els perfils de gènere siguin més o menys flexibles o rígids és possible perquè la "masculinitat" i la "feminitat" són construccions complexes que no tenen una sola dimensió, sinó múltiples. Aquestes dimensions varien en la mesura que dones i homes participin d'una subcultura en la que es doni una major o menor rigidesa en la segregació dels sexes i en la diferenciació de les conductes esperades de mascles i femelles. Hi ha variants segons la subcultura a la que es pertany. És obvi, per exemple, que les dones de classe alta van ser les primeres en transgredir normes de comportament considerades com a masculines, com fumar o vestir pantalons, conductes que han estat posteriorment acceptades per la gran majoria de dones occidentals. Van ser les dones burgeses les que van estendre en el pas de segle l'"ideal femení" de la mestressa de casa. De la mateixa manera són els homes de classe mitja aquells que avui adopten alguns comportaments abans exclusius i propis de les dones, com cuinar a casa, anar al mercat o ocupar una part del seu temps en la cura de les seves criatures petites. Són les dones de classe mitja i alta urbana les que, tenint una millor preparació professional, estan adoptant comportaments més allunyats dels tradicionalment femenins, incorporant a la seva vida responsabilitats en el món professional i públic: això, a costa de renunciar, en alguns casos, a la maternitat, per exemple, o en d'altres, a delegar sobre d'altres dones no qualificades professionalment el pes del manteniment quotidià dels serveis i treballs necessaris a la família. Sigui com sigui, però, són dones en la seva gran majoria les persones que ocupen els

espais i temps d'activitats de cura i atenció a d'altres -persones petites, adultes, velles, malaltes....

És a dir, la flexibilitat dels perfils de gènere pot tenir diversos graus de concreció segons la classe social, l'ètnia i la zona territorial. A Espanya, el canvi no es mostra exactament igual a Catalunya que a Galícia, Extremadura, el País Basc i altres zones territorials. La construcció específica dels perfils de gènere a través de la socialització, depèn tant de les formes culturals d'una societat determinada com de les condicions materials d'existència.

ELS CANVIS EN EL MARC DEL SISTEMA PATRIARCAL

Però més enllà dels possibles graus de flexibilitat en les dimensions de cada gènere, i la possibilitat en un futur utòpic que les seves fronteres vagin esdevenint menys rígides, avui per avui es mantenen en la majoria de conglomerats socials diferències de gènere que comporten desigualtats en les posicions socials de les persones per raó de sexe, en detriment sobretot de les dones. Si bé en diferent grau i amb efectes i conseqüències discriminatòries d'ordre divers, especialment, per raó de la classe social de pertinença.

Però els elements i les característiques adjudicades avui a un i altre sexe, en el procés de socialització, es continuen construint, en general, sobre la base de relacions de dominació i subordinació, de protagonisme masculí i secundarietat femenina, de major autoestima dels homes i menor seguretat de les dones. És el sistema patriarcal que perviu darrera de les formes canviant i que continua facilitant conducte i actituds sexistes en la majoria d'espais de vida social.

Segons Giddens (1991, p. 201 i següents) no existeix societat coneguda en la que les dones siguin més poderoses que els homes. En la gran majoria de societats les dones s'han anat dedicat de manera prioritària a la criança dels fills i al manteniment de la llar mentre que els homes s'han ocupat de les activitats polítiques i militars.. L'explicació més plausible de l'origen d'aquest patriarcat es trobaria en la maternitat i criança com a experiència decisiva i central de les dones al llarg de la història humana. Els embarassos freqüents i la criança contínua dels fills va fer les dones dependents dels homes que s'ocupaven de l'aprovisionament dels béns materials.

Segons Astelarra (1983, p. 237 i següents), el naixement de les societats industrials va suposar la culminació de la divisió sexual del treball, la separació total entre les tasques productives a la fàbrica o a l'empresa i les tasques reproductives a les llars familiars. Va suposar la privatització creixent de les tasques domèstiques i altres responsabilitats de la llar. L'exercici directe del control patriarcal dels homes sobre les dones i criatures en la famílies de les societats agràries passa a ser més institucional. L'estat modern ratifica legalment les prerrogatives patriarcals dels homes sobre la família. Des de finals del segle XIX, l'ideal burgès de mestressa de casa es va anar estenent entre la classe

obrero. Els recents anys seixanta del nostre segle, un sector important de les dones entra de nou a l'àmbit de la producció, al mercat de treball; la pressió del consum i una bona conjuntura econòmica pel capitalisme a nivell internacional explicà aquest fet des d'un punt de vista econòmic.

En aquest darrers decennis -anys setanta i vuitanta-, el canvi fonamental que ha suposat l'extensió dels mètodes anticonceptius, la possibilitat de planificació familiar, la possibilitat de no considerar la maternitat com a únic destí de les dones i l'augment notabilíssim de l'educació personal i professional d'aquestes, pot fer canviar les coses des de la seva arrel. Però les formes culturals no canvien solament pel fet que existeixen unes determinades possibilitats de canvi. Les condicions de possibilitat per a un canvi són, per definició, necessàries però no sempre suficients perquè el canvi es realitzi. És possible que els estereotips de gènere es vagin difuminant per caus de la desaparició progressiva de la segregació per raó de sexe dels espais, temps i activitats, però perquè això passi és necessari vèncer resistències al canvi dels models apresos i interioritzats per homes i dones al llarg del seu procés de socialització. Models que són sovint reproduïts de manera inconscient en el dia a dia de la vida quotidiana. Aquestes resistències a transgredir el model tradicional són avui més fortes en el cas dels homes perquè; en el procés de canvi que estem vivint, ells han de renunciar a les seves quotes de poder institucionalitzat.

Un de les vies més interessants en l'estudi de la construcció dels gèneres i de les resistències al canvi es troben en les anàlisis i recerques empíriques de la psicologia social. Aquesta disciplina ha aportat un conjunt de teories que volen explicar els mecanismes específics, el "com" es realitza l'aprenentatge del rol de gènere i es construeix paral·lelament la identitat de gènere de cada individu. No és ara el moment, per qüestions d'espai d'aquesta ponència, de parar-me a explicar aquestes aportacions. Però sí que puc esmentar, almenys, que les principals teories psicològiques dels desenvolupament dels gèneres en la seva formulació actual són la teoria de l'aprenentatge social, la teoria del desenvolupament cognitiu i la teoria psicoanalítica. Totes elles intenten donar explicació de com les nenes arriben a identificar-se amb el model femení i els nens amb el model masculí. Les discrepàncies entre les tres teories es troben en la determinació causal prioritària dels elements interns o externs en la construcció de la identitat de gènere. També hi ha diferències notables respecte a la importància que es dona a mare i pare en aquest procés, així com respecte de l'edat en què queda establerta la identitat de sexe-gènere. Hi ha un cert acord, però, en constatar les majors dificultats que té el nen per identificar-se amb el model masculí la qual cosa pot explicar la seva més gran rigidesa i por a perdre la imatge "baronívola". El com s'estableix la identitat individual i social no és una qüestió gens aliena a la sociologia sinó que cal estar-hi ben a prop, però ara, m'interessa més desenvolupar la perspectiva sòcioestructural del procés de socialització.

Fins a quin punt és possible canviar els continguts de la socialització diferencial i sovint estereotipada dels sexes de cara a afavorir un desenvolupament més

integral de la persona humana, augmentant l'autoestima de les dones, per una banda, i disminuint la necessitat compulsiva de dominar dels homes? Els canvis generalitzats dels continguts específics de la socialització primària, en qualsevol àrea temàtica de la personalitat humana, solament són possibles en la mesura que les condicions estructurals àmplies també canviïn. Des d'una perspectiva sociològica, així ho expressen Berger i Luckman: «La socialització sempre s'efectua en el context d'una estructura social específica. No solament el seu contingut, sinó també el seu grau d'èxit té condicions i conseqüències socioestructurals. En altres paraules, l'anàlisi microsociològica o sociopsicològica dels fenòmens d'internalització ha de tenir sempre com a rerefons una comprensió macrosociològica dels seus aspectes estructurals» (Berger i Luckman (1986, p. 204).

2. DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL I RELACIONS SOCIALS DE GÈNERE

Quin és l'eix estructural-explicatiu de les desigualtats entre homes i dones en l'estructura social de la nostra societat, que estructura i posa condicions a la socialització diferencial per raó de sexe?

Al començament d'aquesta ponència he defensat la idea de l'existència en tota cultura humana d'un patrimoni cultural constituït per l'acció diferenciada de dones i homes. La cultura humana ha pogut sobreviure i acumular sabers gràcies a l'activitat de transformació de la naturalesa amb el treball humà. Per tal de satisfer les necessitats humanes s'han desenvolupat dos grans àmbits de treball: les activitats vinculades al món de la *producció* de béns i serveis, i les activitats vinculades a la *reproducció* biològica de l'espècie, el seu manteniment físic, moral i psicològic. Històricament aquests dos àmbits de l'activitat humana, absolutament necessaris per la nostra supervivència, han estat ocupats de manera sexuada: els homes s'han dedicat a la producció de béns; les dones s'han dedicat a la reproducció de la persona humana en un sentit ampli. Aquesta segregació sexual del treball humà ha persistit fins a tal punt en la societat moderna occidental, que s'ha arribat a justificar en base a la diferenciació física i sexual d'homes i dones.

La persistència de la *divisió sexual del treball* travessa totes les àrees d'allò social. En la família es dona de manera directa i fàcilment visible, essent el locus de reproducció de la divisió sexual del treball per excel·lència. Però també en el sistema educatiu actual es reforça directament a través de la segregació sexuada del professorat segons el nivell educatiu i, de manera indirecta, a través de la transmissió d'una cultura androcèntrica que facilita la permanència de nois i noies en les posicions i àrees tradicionals, tal com acostumen a viure dins la família. En el sistema productiu es manté també una segregació ocupacional sexuada. En el sistema polític quan hi participen dones s'ocupen de les àrees tradicionalment femenines, i sovint en lloc poc visibles.

Als anys cinquanta, les anàlisis funcionalistes consideraven la divisió sexual del treball i de les responsabilitats familiars dins la família nuclear moderna, com a normal, natural i positiva perquè, segons la lògica de les seves anàlisis, permetia una optimització de les funcions familiars més importants i necessàries. Els rols masculins i femenins dins la família es consideraven complementaris i funcionals al sistema. A més complementarietat i especialització, menys competència entre marit i muller, menys conflicte i més harmonia i estabilitat. Segons aquest model al pare li correspon el rol instrumental: mantenir relació amb la societat global com a mantenidor econòmic de la família, a la qual confereix *estatus* a través de l'exercici d'una professió. La mare exerceix el rol expressiu dins la família, el treball domèstic és la seva activitat principal i la seva funció expressivo-afectiva és fonamental per a la socialització i criança dels fills i la cohesió familiar. Si aquests rols no es compleixen apareixen disfuncions i desequilibris familiars i individuals.

Aquest model teòric, legitimava la divisió sexual del treball dins la família nuclear i amagava les limitacions i perjudicis que aquesta divisió suposava especialment per a les dones. A les societats occidentals europea i americana es presentà com el model normatiu per excel·lència: òptim per al funcionament econòmic i òptim per a la socialització de les criatures. A Espanya, el model era reforçat en la mateixa època amb una ideologia ultraconservadora i feixista l'objectiu de la qual era esborrar les pràctiques liberals entorn de la família, i esborrar les noves expectatives que la Segona República havia obert a les dones. El model parsonià s'acomodava perfectament als ensenyaments d'una església catòlica també ultraconservadora i idealitzadora del paper de la dona com a mare i esposa.

A l'espanya de la postguerra, de la diferenciació rígida dels rols femenins i masculins es feia dependre la viabilitat i la supervivència del grup familiar. L'educació familiar i escolar, la socialització de nenes i nens, de joves nois i noies, va estar profundament marcada per una forta diferenciació entre ambdós gèneres: allunyament del seu futur de mares i esposes; escoles segregades i currículum escolar ben diferenciat; obsessió pels valors de la masculinitat en els mascles i control de la sexualitat en les femelles. Aquesta etapa de la història d'Espanya, va ser nefasta per a la majoria d'homes i dones que van veure limitades les seves possibilitats d'apertura i superació d'estereotips ancestrals.

Als anys setanta, l'anàlisi parsoniana va entrar en crisi. No solament per causa dels corrents ideològics del moviment feminista americà i europeu que van posar en qüestió la no naturalitat del model de família parsoniana, sinó també, i sobretot, per causa de la força dels canvis socials. A partir de finals dels anys setanta fins a l'actualitat augmenta de manera progressiva la presència de les dones en el mercat de treball i augmenten les formes familiars no tradicionals. Aquests fets han anat restant valor explicatiu al conjunt de les proporcions funcionalistes.

Des del meu punt de vista la crítica fonamental que pot fer-se al model familiar parsonià és que la divisió de rols sexuals en la família no comporta harmonia ni

complementarietat. Al contrari, aquest model és caus de conflicte, desigualtats i dificultats personals cada vegada més grans. El model de Parsons es va construir sobre la base d'un nivell educatiu i de formació professional de les dones molt per sota del dels homes. L'oberta socialització de les nenes i les noies cap a les funcions de mares i esposes tenia per efecte immediat l'escurçament o la inexistència d'estudis professionals per l'accés al mercat de treball qualificat. La reproducció de la divisió sexual del treball quedava assegurada. Avui, a Espanya, la gran majoria de dones joves han aconseguit uns nivells de formació equivalents -en anys, que no en distribució en tots els tipus d'estudis- als homes de la seva generació i classe social. Una part significativa de dones joves i dones adultes estan ja, o desitgen estar, en l'àmbit de la producció, en el mercat de treball. Els fills i filles comencen a ser fruit d'una elecció, no del destí. Els països europeus, especialment els països mediterranis, Espanya, Itàlia i Grècia, tenen les taxes de fecunditat més baixes del món. No pot obviar-se que aquest conjunt de fenòmens són indicadors d'una crisi important de les formes tradicionals de relacions familiars.

No hi ha dubte que les noves realitats de les dones actives en el mercat de treball han provocat una crisi del model tradicional de família, crisi a la que ni l'estat dona respostes públiques adequades, ni les empreses ni els homes en general tampoc. La crisi ha suposat, canvis demogràfics: es tenen pocs fills o cap. Significa, el descens en picat de la natalitat, que les criatures estan essent socialitzades dins la família amb diferents continguts que trenta o quaranta anys enrera?

Els efectes de la socialització de les nenes i els nens actuals en la construcció de les seves personalitats adultes no poden ser coneguts fins d'aquí a una o dues dècades, com a mínim. Però, diferents estudis sobre els comportaments i actituds de dones i homes a Espanya, alguns essent pares i mares dels infants i adolescents d'avui (Fernández Enguita 1990; Durán 1986), mostren per la majoria de la població, que durant els anys vuitanta era molt present el patró de conducta tradicional en el sentit del manteniment de la divisió sexual del treball dins la família. Els patrons tradicionals de les dues cultures de gènere es mantenen. En paral·lel, emergeixen de manera encara molt minoritària nous models de relació més igualitaris en el sentit que els espais, activitats i valors històricament representats de manera segregada per homes i dones, són compartits de manera flexible per unes i altres.

Amb la idea d'anar finalitzant ja aquesta ponència voldria, a continuació, sintetitzar de manera breu, valent-me de dos esquemes, allò que al meu parer es manté i es resisteix al canvi, i allò que està canviant.

Aquests esquemes, presentats a debat en d'altres ocasions, especialment en xerrades i conferències a docents, es presenten com a esquemes oberts a debat. I aquest és el seu objectiu fonamental. Malgrat la síntesi forçada de tot esquema considero que les pautes dominants de relació social entre dones i homes s'hi reflecteixen de manera correcta. Fins a quin punt aquests esquemes són vàlids

avui en dia, en el context de la nostra societat i en les nostres vides quotidianes?
Fins a quin punt els continguts de la socialització per raó de sexe estan canviant?

ALLÒ QUE ES MANTÉ I RESISTEIX

En el primer esquema presento la permanència de la divisió sexual del treball i, per tant, la molt possible reproducció cultural d'un model de socialització diferencial de nens i nenes. Aquest primer esquema representa una forma d'organització i relacions socials de gènere que es resisteix als canvis.

Sostinc, en primer lloc, que la majoria d'homes en la nostra societat es dediquen al treball de producció de béns i serveis, com a assalariats, autònoms i/o empresaris, mentre que la majoria de dones es dediquen al treball reproductiu. És cert que a Espanya la taxa d'activitat de les dones casades en el mercat de treball ha augmentat la molt notablement en aquests darrers anys, però també és cert que el comportament dominant entre les dones a Espanya i Catalunya és el de mantenir com a prioritària la seva activitat en l'àmbit de les relacions domèstiques.

A l'esquema, el puntejat que separa les característiques de les activitats socials en cada gènere significa que les fronteres no són impermeables; moltes dones estan també exercint activitats en el mercat de treball productiu. D'aquí ve la *dobte jornada de treball* que directament i indirecta penalitza les dones, fins i tot les qualificades, que troben majors dificultats i obstacles per a una promoció laboral.

La dada més important que diferencia el treball d'homes i dones és el *caràcter ocult del valor econòmic i social del treball de reproducció*. El llenguatge habitual entre persones adultes, i els missatges transmesos a les joves generacions són del tipus de: «La mare no treballa», «Filla, millor no treballis quan tinguis la criatura», «Abans treballava, però ara no. Em dedico a cuidar els meus dos fills i al marit. A més, tinc el meu pare a casa des que la mare va morir...».

La divisió sexual del treball es consolida de generació a generació a través de les funcions diferenciades que cadascun dels cònjuges acostuma a assumir. Entre les parelles joves s'ha demostrat que la convivència acaba desenvolupant els models tradicionals malgrat les declaracions d'igualtat i unes condicions laborals de treball extradomèstic relativament simètriques. Les dones joves continuen tenint la responsabilitat primera de les tasques reproductives especialment aquelles més mecàniques i devaluades: neteja, roba, cuina; els homes joves ajuden o substitueixen en aquelles tasques més gratificants: comprar o passejar els fills (Kaufmann 1992; Planas, Casals, Brullet i Masjoan 1991).

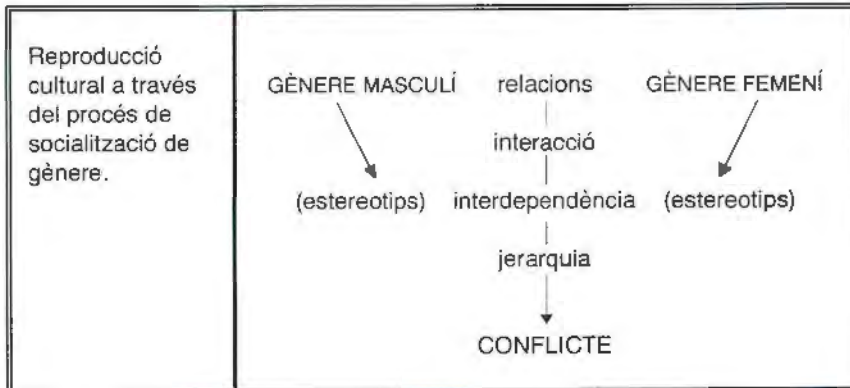
SOCIETAT I DIVISIÓ SEXUAL DEL TREBALL

	TREBALL PRODUCTIU Homes (majoritàriament)	TREBALL REPRODUCTIU Dones (quasi en exclusiva)
Activitats i espais vinculats a:	PRODUCCIÓ de béns i serveis	REPRODUCCIÓ de la força de treball humà i de les condicions de vida quotidiana
Característiques del treball:	- a canvi d'un sou - espai públic - treball socialment reconegut	- a canvi "d'amor" - espai privat - treball socialment no reconegut, ocult. ("la meva mare no treballa")

PROJECCIÓ SOBRE LA DIVISIÓ DE ROLS EN LA FAMÍLIA

Funcions segons sexe-gènere:	- portador de recursos monetaris - responsabilitat primera com a mantenidor econòmic - primera autoritat del grup	- reproducció biològica: embaràs i part - responsabilitat primera en atendre necessitats físiques, psíquiques, afectives i morals de <i>totes</i> les persones de la família: petites adultes i grans
Significació de l'espai familiar:	- La llar com a espai d'ús	La llar com a espai de <i>treball i servei</i>

REPRODUCCIÓ SOCIAL DE DUES CULTURES DIFERENCIADES EN RELACIÓ JERÀRQUICA

La *significació de l'espai familiar és diferent per a homes o dones*. Aquestes, encara que treballin com a assalariades, autònomes i/o empresàries, s'ocupen en primer lloc del manteniment de la llar. Si hi ha fill o filles, la parella aporta alguna ajuda o substitució però mai porta la iniciativa. En aquest sentit, no és un anacronisme considerar que la llar familiar significa bàsicament pels homes un espai pel descans i per a ser servits; per les dones, encara que realitzin treball extradomèstic a temps complet, l'espai familiar necessita la seva contínua dedicació i servei actiu.

Sense entrar en detalls dels seus efectes específics en la construcció de la personalitat de nenes i nens, és obvi que si les criatures més joves creixen en un grup familiar on la divisió del treball sigui accentuada, internalitzaran formes de relació entre els gèneres apropiades per reproduir aquesta divisió sexual. Aquesta socialització incorporarà no solament sabers i coneixements específics a la cultura de cada gènere sinó també, i això és més important perquè és més difícil de canviar, actituds i valors adequats: els nens esperaran ser servits, i les nenes oferiran els seus serveis com a donadores de benestar i qualitat de vida.

El problema es troba en què els temps han canviat. Aquest model resulta cada vegada més complex i conflictiu. El conflicte entre homes i dones ha estat més o menys latent en cada etapa històrica -segons la necessitat de mà d'obra, els avanços tècnics i científics, el domini de les creences e ideologies a favor de la igualtat, etc.- Avui, el conflicte és obert i s'encarna en les vides personals i individuals; la seva expressió pública es mostra en els drames personals que diàriament recullen els mitjans de comunicació de massa: violència domèstica, violació o acuit sexual, soledat, abandonament, violència sobre els fills i les filles, etc. La caiguda en picat de la natalitat en els països industrials indica que les dones ja no estan disposades a jugar el paper tradicional. No es no vulguin tenir

fill. És que també volen construir-se com a persones. Solament en aquells països on l'estat de benestar ha creat i mantingut un suport, amb serveis adequats, per a la criança de les criatures i el manteniment de la vida extradomèstica de les mares i pares, no han decaïgut fins a tal punt els nous naixements.

El procés de socialització de les criatures, en la mesura que aquest esquema no és ja satisfactori -malgrat que encara es practiqui- hauria de contemplar en un futur el procés de canvi necessari per reduir les tensions i els conflictes en la vida quotidiana de les persones. Dones i homes caldria que es redistribuïssin les càrregues positives i negatives dels treballs de producció i els treballs de reproducció. La socialització dels infants hauria de recaure de manera equitativa entre mare i pare que, alhora, haurien d'oferir models de comportament i actituds flexibles i intercanviables. De moment, en la família i a l'escola el model de socialització transmès, per via conscient o inconscient, respon encara a l'esquema tradicional. L'evidència empírica així ho mostra.

Els avanços cap a la igualtat entre homes i dones esdevinguts en els anys vuitanta són efecte d'un moviment de les dones cap als espais, activitats, deures i drets abans reservats als homes. Les dones joves, a la família i a l'escola, comencen a ser socialitzades perquè ocupin un lloc, quasi sempre secundari, en el treball de producció: exerceixen d'infermeres, mestres, secretàries, hostesses, puericultores. Les dones que han tingut majors oportunitats incorporen nous elements al seu perfil: estudien -encara que també sabem que després exerceixen menys- per ser advocades, metgesses, biòlogues, professores d'ensenyament secundari o universitari. Van ocupant nous espais i activitats abans reservats als homes. La majoria però de les ocupacions qualificades que escolleixen les noies joves són prolongació de les activitats tradicionals d'assistència. Els queda camí per fer, no solament en el sentit de fer-se més presents en les ocupacions tècniques sinó, sobretot, en aconseguir la valoració adequada dels treballs més vinculats a la cura i atenció dels altres.

Però els homes, com a grup social, de moment, es queden en els seus espais tradicionals. Els homes no es mouen. Potser estan inquiets, amb raó, però no es mouen a es mouen molt poc. Hi ha raons d'ordre divers per aquesta resistència: la psicologia social explica la rigidesa de les internalitzacions del que significa pels mascles arribar a ser homes d'identitat masculina; per l'altre, és lògic que els homes posin resistències a canviar perquè hi perden més del que hi guanyen, en prestigi, poder i *estatus*. Això, si es mira, és clar des d'una òptica economicista, productivista i individualista. Perquè des d'una òptica humanista i idealista, es podria reconèixer que els homes guanyarien amb el canvi, en poder desenvolupar facultats humanes que ara tenen limitades, per exemple, l'expressivitat emocional que augmenta els nivells de comunicació i el benestar comunitari. Respecte del procés de socialització de les criatures petites és fonamental, pel canvi cap a la igualtat, investigar i incidir sobre les actituds dels nens i els nois que són qui presenten més dificultats per adequar-se als canvis familiars i a unes noves relacions de gènere que reclamen ja les dones.

ALLÒ QUE CANVIA. NOUS MODELS DE RELACIÓ?

El segon esquema que presento pretén mostrar els canvis culturals en els rols de gènere. Aquests canvis es produeixen a través del temps i segons les condicions materials i simbòliques d'existència. Avui, són més perceptibles en determinats sectors de la nostra societat que no pas en d'altres. L'esquema peca potser de certa generalitat però crec, com en el cas anterior, que té la virtut de situar i provocar el debat i la reflexió.

Les quatre columnes responen a quatre models, A, B, C, D, dels quals el darrer és una proposta utòpica. D'esquerra a dreta representa l'evolució de les relacions de gènere a través del temps. En el context espanyol i català podem trobar els tipus A, B, C, segons classe social, ètnia o territori. Des del meu punt de vista, els tipus A i C són, avui, minoritaris en la seva formulació més estricta, en la seva tipificació més ideal. Per descomptat els models són ideals i, per tant, es donen de manera molt més contradictòria en les pràctiques socials. Els quatre nivells (I, II, III, IV) que mostra l'esquema per a cadascun dels models o moments fan referència a:

- I societat en general: homes o/i dones es troben en espais i activitats diverses. Des de la segregació total (A) fins la utopia de participació en totes les àrees de la vida social amb independència del sexe de la persona (D)
- II institució escolar: des de l'*escola segregada* (A) per la socialització diferenciada de gènere; a l'actual *escola mixta* (B) aparentment per la socialització igual de noies i nois cap a les necessitats del món de la producció i on s'hi devaluen les necessitats del món de la reproducció (les noies, però, hi aprenen el seu paper de gènere a través del currículum ocult i reforcen el model familiar tradicional); el model possible d'*escola coeducativa* (C) proposa que nois i noies s'incorporin a un procés de socialització els continguts i finalitats del qual respondrien a orientar l'alumnat tant cap a les responsabilitats familiars com a les professionals. És a dir, tant en els elements positius de la cultura masculina com en els elements positius de la cultura femenina i, en el balanç crític dels aspectes negatiu de la tradició i el llegat d'una i d'altra cultura.
- III ideologia justificatòria: les afirmacions i explicacions que es donen de les posicions de les dones responen, conscientment o inconscient, a teories interpretatives de les relacions de gènere que tenen o han pogut tenir més o menys pes "científic": *teoria del dèficit innat o genètic* (A), *teoria de les diferències culturals o innates* (B), *teoria del doble cultura* (C), *teoria de l'abolició dels gèneres* (D)
- IV actuació política coherent amb els pressupòsits del model: podem parlar de: *conservadurisme reaccionari* (A); *liberalisme conservador* (B); *progressisme* (C)

Les societats on domina el tipus de relacions del model A, supervaloren les diferències i neguen els perjudicis que les dones reben. Són societats en les quals alguns homes acostumen a tenir tot el poder polític i econòmic i el grau de igualtat i redistribució dels recursos entre els diferents grups socials és mínim.

Les societats on domina el tipus de relacions del model B, defensen la igualtat de totes les persones i la democràcia política des d'un liberalisme no intervencionista la qual cosa permet fàcilment la reproducció de les desigualtats estructurals del sistema.

Les societats on domina el tipus de relacions del model C, defensen la igualtat de totes les persones i la democràcia política des d'un progressisme intervencionista que permeti compensar les desigualtats i construir una major igualtat estructural del sistema.

DIVISIÓ DEL TREBALL. CANVI I DIVERSITAT EN ELS PERFILS DE GÈNERE ²

Dones	Homes [\]	Dones	Homes	Dones	Homes	Dones	Homes
a	x	x' a	x	x' a	x a'	a, z, c, b,	
b	y	y' b	y	y' b	y b'	y, x, j, m	
c	z	z' c	z	z' c	z c'	...	
...		
Les dones són destinades a uns espais i activitats; els homes a uns altres		Les dones entren en espais tradicionalment masculins, però "d'una altra manera "donat que mantenen les activitats a.b.c		Les dones reivindiquen que els homes s'incorporin a l'esfera tradicional femenina. Solament això pot disminuir la desigualtat		Dones i homes participen en els treball de producció i reproducció amb independència del seu sexe.	
Segregació oberta		Doble jornada de treball de les dones		Igualtat en la diferència		Diversitat independent del sexe	
Escola segregada		Escola mixta		Escola coeducativa		Utopia igualitària	

2. Agraïixo a la sociòloga Marina Subirats la idea de la representació gràficoalfabètica dels canvis en les relacions de gènere.

Teoria del dèficit innat o genètic: «per naturalesa les dones són inferiors»	Teoria de les diferències culturals o innates: «funcions complementàries i funcionals per a la integració i l'ordre social»	Teoria de la doble cultura: «dues cultures es relació jeràrquica. Hi ha jerarquia de gèneres i relacions de poder»	Teoria de l'abolició dels gèneres
Hi ha diferències essencials que s'han de mantenir	Hi ha desigualtats i s'han d'evitar les no funcionals	Hi ha resistències a la igualtat. Cal l'acció positiva	

L'esquema em sembla suficientment explicatiu i no crec necessari passar al detall de cada tipus o model. És obvi que els continguts específics de la socialització de gènere -maneres de pensar, sentir i actuar- dependran del model dominant en cada determinada subcultura i del model conscient o inconscient amb què s'identifiquin els agents de socialització.

3. CONSIDERACIONS FINALS

Avui en dia comença a ser reconegut, en el pla acadèmic, el valor de la cultura acumulada per les dones a través de la seva participació en el treball de la reproducció, el manteniment de la vida humana, el benestar de les persones i la qualitat de vida de la seva comunitat. És reconeguda, també, com a cultura específica i universal que ha fet aportacions fonamentals al progrés històric (Ariés Y DUBY 1985; Perrot y DUBY 1990, 1991). Avui, a final del segle xx sembla arribat el moment perquè la cultura de les atencions, la cultura tradicionalment femenina, passi a ser una cultura compartida per homes i dones en unes relacions de plena igualtat de drets i deures. Els processos i continguts de la socialització de nenes i nens poden anar orientats en aquesta direcció en la mesura que aquell reconeixement s'estengui a tots els sectors socials.

La *divisió sexual del treball* i les *relacions patriarcales* han estructurat tots els models culturals de diferenciació dels gèneres en la família, l'escola, el treball. Han estat els eixos estructuradors de la socialització diferencial per raó de sexe dins la família. Ahir i avui,. És cert, però, que avui s'estan produint canvis substancials protagonitzats per les dones. Signifiquen aquests canvis que s'estan creant les condicions objectives i subjectives perquè en un futur es pugui parlar de plena igualtat entre les persones amb independència del seu sexe, i d'una cultura

plenament compartida per homes i dones en espais, temps, activitats, normes i valors?

Des del meu punt de vista les aportacions actuals de la psicologia social en relació a la construcció psíquica de la identitat masculina i femenina indiquen que, al marge de les diferències individuals, la identitat de gènere està conformada pel lloc que les persones ocupem en la societat. En aquest sentit, s'obren les portes a la comprensió d'allò que podrien suposar per a la cultura i les relacions humanes els canvis profunds en la integració dels perfils de gènere, en la mesura en què totes les relacions entre persones adultes i criatures d'establissin sobre patrons de continuïtat afectiva més que sobre patrons de ruptura i afirmació d'una autoritat dominant, encarnada primer en el pare i més tard en el fill. Això comporta prèviament que la necessària funció maternal, específica i intensa, no sigui exercida de manera exclusiva per les mares sinó també pels pares que haurien de ser capaços de desenvolupar responsabilitats pròpies de la cultura de les atencions i vincles afectius estrets. Així, l'autoestima necessària a tots els individus es construiria sobre la base de la necessitat de construcció autònoma de totes les persones de la família que mantindrien entre si vincles de dependència a partir de les necessitats individuals i col·lectives i la seva satisfacció mútua, no pas per imposició de criteris normatiu de tipus patriarcal. De moment, és cert que dins del perfil de gènere dels homes joves estant emergint nous patrons de relació interpersonal pels quals es valoren les dimensions afectives, de tendresa i d'atenció a l'altre i es rebutgen les dimensions de dominació, sobreprotecció o agressió (l'objecció i la insubmissió militar, cada vegada més creixent, són indicadors d'aquests canvis entre els nois joves?).

Els canvis culturals d'aquests darrers decennis en les societats industrials comencen a afectar de manera significativa els processos i els continguts de la socialització familiar. Podem trobar avui, força dones i homes que no segueixen de manera rígida els papers o rols de gènere tradicionals i no desitgen limitar el destí i les possibilitats de les seves filles, ni desitgen limitar el destí dels seus fills excloent-los del llegat cultural de les dones, facilitant que desenvolupin relacions afectives i personals vinculades a la cura i atenció dels altres. Però, més enllà de les voluntats individuals, actuen mecanismes personals sovint inconscients, mecanismes institucionals i estructurals que afavoreixen la reproducció dels perfils de gènere tradicionals de manera més subtil i menys visible que en el passat. En la família, en l'escola, en el mercat laboral, en la política institucionalitzada, etc., es continua construint una realitat social que relega les dones a llocs subordinats i secundaris, i així, devaluen les formes culturals de la cultura femenina. Que aquesta realitat canviï cap a models socials de gènere més equitatius ho fa ja possible la ciència i el saber acumulat però és necessària una lluita política, personal i institucional per a vèncer les resistències. L'anomenada "acció positiva" troba la seva justificació en aquestes resistències.

Avui, entre ambdós grups socials, dones i homes, existeixen encara diferències importants de riquesa, poder, prestigi i *estatus*. De tal manera que, segons Giddens, un dels dilemes que la sociologia actual hauria de resoldre és el de les diferències de gènere. Ell mateix sintetitza així el seu punt de vista: «Per ara ha

de quedar com a una pregunta oberta fins a quin punt altres conceptes sociològics (classe, ètnia, bagatge cultural, etc.) poden ajudar a explicar les diferències de gènere o, pel contrari, fins a quin punt altres divisions socials exigeixen ser explicades en termes de gènere. Sens dubte, algunes de les principals tasques explicatives de la sociologia del futur dependran del fet que s'abordi aquest dilema d'una manera eficaç» (Giddens 1991, p. 748).